

OIKEUDENMUKAISUUS JA INHIMILLINEN KESTÄVYYS

Jorma Sipilä 29.12.2011

Hyvinvointivaltion maisema on muuttunut

Hyvinvointivaltion rakentamisvaiheessa **rahoituksen hankkiminen** oli helppoa. Epäsuoria veroja voitiin lisätä reippaasti eikä tarvinnut pelätä poliittisen kannatuksen menettämistä. Hinnat nousivat, verot eivät erottuneet. Näkyvien tavoitteiden taakse oli mukavaa kerätä poliittista kannatusta, esimerkiksi keskussairaaloiden rakentaminen tai toimivan kansaneläkejärjestelmän ja sairausvakuutuksen perustaminen olivat konkreettisia asioita, joiden hyvinvointivaikutuksia ei tarvinnut epäillä.

Poliittinen tahto oli voimakas. Demokratian laajeneminen sisällissodan jälkeen oli tuonut työläiset ja pienviljelijät voimatekijöiksi. Toinen maailmansota loi poliittista yhteisyyttä, kommunismin vastustus ja Neuvostoliiton pelko synnyttivät aseveliakselin. Sen seurauksena ei eliittikään vastustanut hyvinvointivaltioprojektia aktiivisesti ennen kuin 1990-luvulla.

Tulokset eivät näkyneet ainoastaan lisääntyneenä turvallisuutena ja hyvinvointina, vaan myös ihmisten parantuneena **toimintakykynä**. Uskonkin, että hyvinvointipolitiikka on tukenut Pohjoismaiden kaikenpuolista kehitystä nimenomaan sosiaalisen investoinnin voimakkuuden ansiosta.

Nyt länsimaailmalla ei ole vetovoimaisia poliittisia tavoitteita. Maailmanvallan uudelleenjaossa se on menettävällä puolella, luonto uhkaa yhä voimakkaammin iskeä materiaalista kehitystä vastaan. Maailmanmuutos on sijoittajien ohjauksessa, kun taas politiikan autonomia on pieni. Poliitiikan osana on sopeutua pragmaattisesti sijoittajien ja kansainvälisten yritysten lyhytjänteisiin vaatimuksiin. Ihmiset haikailevat toisenlaista politiikkaa, mutta eivät ole tosissaan valmiita sitä tukemaan: vaihtoehdot eivät inspiroi, jos muutoksenhintana ovat menetetyt työpaikat ja talousvaikeudet.

Niinpä ne elämme radikaalia taitekohtaa – suuren **interregnumin** aikaa – jos otetaan seuraava askel eteenpäin, se saattaa olla pitkä. Taaksepäin lyhyt.

Hyvinvointivaltio projektina päättyi 1990-luvun alussa

Kansainvälinen kilpailu pääomasta oli alkanut pääoman liikkeiden vapauttamisesta 1980-luvulla. Pian siihen liittyi myös kilpailu teollisuuden sijainnista. Pohjoismaiden kilpailuedellytykset heikkenivät, ja niiden oli suostuttava verottamaan pääomatuloja lievemmin kuin ansiotuloja. Ajankohtaisia myötävaikuttavia taloustapahtumia olivat myös Neuvostoliiton romahdus, Suomen lama ja EU-jäsenyyden myötä tulleet EMU-ehdot. Ne eivät muuttaneet kehityksen suuntaa, mutta kiirehti vät muutoksen ajoitusta.

Eliitin poliittinen tuki hyvinvointivaltion rakentamiselle alkoi haihtua, kommunismin pelko oli jo päättynyt. Sitäkin tärkeämpää oli, ettei nopeasti kansainvälistyvä pääoma

voinut enää asettua osaksi mitään pitkäjänteistä **kansallista** kehittämisprojektia. Työpaikkojen kasvanut liikkuvuus alkoi irrottaa myös **kansalaisia** tästä projektista, koska tulijat ja menijät eivät olleet entiseen tapaan sitoutuneita yhteen yhteiskuntaan. (Eikä tämä koskenut vain työntekijöitä: esimerkiksi Espanja tarjosi eläkeläisille etuja, joista Suomessa ei voitu uneksiakaan.) Myös projektin **kehys** alkoi rakoilla: valtion autonomia kaventui talouden kansainvälistymisen ja myös Euroopan Unionin takia.

Hyvinvointivaltio oli merkinnyt vahvaa kokonaisjärjestelmän **ohjausta**. Kun julkispalveluja koskeva päätöksenteko desentralisoitiin suurimmalta osin kunnille, heikkeni kokonaisvaltainen ohjaus radikaalisti. Samalla alkoivat haihtua aiemmat ja mahdolliset mittakaava- ja systeemiedut.

Angloamerikkalaisten diskurssien levitessä tapahtui myös selviä **ideologisia muutoksia**: markkinoiden ylistyspuhe sekä julkiseen ja yhteiseen kohdistuva epäluottamuspuhe normalisoituivat Suomessakin. Kuluttajuus- ja asiakkuusajattelu astuivat kansalaisuuden tilalle. Ongelmien ratkaisumallina tuli suosioon jaloilla äänestäminen (exit) demokratialle ominaisen poliittisen vaikuttamisen (voice) sijasta.

Projektin päättyminen merkitse perustavanlaatuista poliittista käännettä. Osin voidaan suorastaan puhua hyvinvointivaltiokehityksen peruuttamisesta. Monella mittarilla on eriarvoisuus palannut 1970-luvun tasolle, syrjäytyminen on kasvanut dramaattisesti, julkisen palvelun resurssileikkaukset ovat monissa kohdin heikentäneet niiden laatua. Sosiaalipoliittikka on keskittynyt entistä enemmän työssä olevan väestön aseman turvaamiseen. Kirkkain esimerkki tästä on työterveydenhuollon roolin nopea laajeneminen.

Jatkoa ei ole luvassa

Paluuta hyvinvointivaltioprojektin rakentamiseen ei näillä näkymin Suomessa ole. Oikeudenmukaisuuden ja inhimillisen kestävyuden tuottamisesta puuttuu näet kolme asiaa: raha, tahto ja ymmärrys

Raha puuttuu, koska aiemmin verotuksen piiriin kuuluneista verotuloista, erityisesti pääomatuloista, on huomattava osa kadonnut verottajalta näkymättömiin. Julkistalouden pysyvän niukkuuden johdosta nimenomaan uusien sekä kasvavien tarpeiden tyydytys on vaikeuksissa. Vaikka markkinat hyötyvät oikeudenmukaisuudesta ja inhimillisestä kestävydestä, erityisesti sosiaalisista investoinneista, eivät ne kykene saamaan niitä aikaan. Yhteistä etua ei rahoita kukaan muu kuin kansalainen. Hänenkin maksuhalukkuutensa on heikoilla: vähemmän hyvinvointia halvemmalla ei kuulosta sellaiselta poliittiselta tavoitteelta, joka häntä erityisesti inspiroisi.

Tahto puuttuu. Jaetusta yhteiskunnasta puuttuu aina tahto investoida yhteiseen. Me olemme palanneet yhteiskuntaan, jonka osapuolina olemme **me ja ne**. Toisinaan ne ovat köyhiä, toisinaan juoppoja, toisinaan muualta tulleen näköisiä. Mikään ei hajota yhteiskuntaa niin kuin eriarvoisuus ja etniset erot.

Aikakautemme rakastaa syrjäytymispuhetta. Itse asiassa huoli syrjäytymisestä tarkoittaa sitä, että yhteisyys on jo menetetty. Mutta miksi syrjäytyminen huolestuttaa? Siksi että

syrjäytyminen maksaa: verotulot jäävät saamatta, julkiset menot kasvavat kasvavat. Talouden perspektiivi määrittää yhteiskunnan ja ihmisen olemisen. Entä ihmiset, onko heillä väliä? Koska kuulit viimeksi syrjäytymispuhetta, missä sanottiin, että jotkut **meistä** ovat pulassa?

Politiikka ei ole kehittänyt uusia hyvinvointitehtäviä. Yritysten tukemistarpeista ei ole puutetta, mutta niitä ei täytä hyvinvointi- vaan kilpailuvaltio.

Ymmärryksen on vähän hukassa, mutta se ei yllätä. Ainahan on jokin ideologia estämässä ihmisiä näkemästä todellisuutta ja vallankäytön realiteetteja.

Kurjinta nykytrendissä ovat pitkän aikavälin menetykset. Sosiaaliset investoinnit ovat olleet laskussa jo 1990-luvulta lähtien. Kohtalaisen hyvin toimineen hallintajärjestelmän on annettu hajota tehostomuden ja aloitteettomuuden tilaan. Suomi ja Ruotsi luopuvat vapaaehtoisesti siitä, mikä on tehnyt niistä kokoaan suurempia yhteiskuntia.

Onko tällä kaikella väliä?

Hyvinvointivaltioprojektin alkaminen ja päättyminen ovat suuria tapauksia Suomen historiassa, mutta pieniä asioita maailmassa. Jos otamme kaikkien ihmisten samanarvoisuuden vakavasti, joudumme myöntämään, ettei Suomen eikä muidenkaan länsimaiden hyvinvointivaltioprojekteilla ole suuremmihmiskunnantilaa kohennettu.

Autonominen kansallisvaltio toimii omien etujensa turvaamiseksi. Rikkaiden valtioiden hyvinvointiprojektit eivät koskaan laajentuneet tahdoksi jakaa rikkauksia köyhien maiden kanssa eikä avata portteja niiden halpatuonnille. Kolonialismi on jatkunut uuskolonialismina, uudet itsenäistyneet valtiot eivät ole muuttuneet autonomisiksi, sisältä ohjatuiksi demokraattisen politiikan subjekteiksi. Sulkemalla maatalous- ja teollisuustuotteiden tuonnin ja korruptoimalla raaka-aineiden tuontikaupan länsimaat tekivät vuosikymmeniä parhaansa, jotta näin ei olisi käynyt.

Me olemme puhuneet innostuneesti universaalista sosiaalipolitiikasta. Se on kuitenkin tarkoittanut vain järjestelyjä kansallisvaltioiden sisällä. Kansallisvaltiot sinänsä ovat kuitenkin olleet täydellisen eriarvoisuuden tilassa. Toisen maailmansodan jälkeen käyty keskustelu universalismista saattaa jonain tulevana päivänä kuulostaa erinomaisen huvittavalta – vähän samanlaiselta kuin jos 1800-luvun tehtaiden eläkekassoja olisi aikanaan nimitetty universaaleiksi.

Kun kansainväliset yritykset ryhtyivät hyödyntämään tuotannontekijöitä myös maissa, jotka eivät olleet uuskolonialistisesti alistettavissa, mursi globaali kapitalismi suljettuihin valtioyhteisöihin perustuvan eriarvoisuuden arkkitehtuurin (joskaan ei väestön liikkuvuuden osalta). Tuotannon siirtäminen Kaakkois-Aasiaan on vähentänyt muutamassa vuosikymmenessä maailmasta köyhyyttä enemmän kuin minkäänlainen kansainvälinen sosiaalipolitiikka olisi todennäköisesti voinut koskaan saada aikaan. Tähänastinen sosiaalipolitiikka ei siis kaikessa valtiokeskeisyydessään osoittautunut keinoksi, jolla olisi turvattu inhimillisen kehityksen edellytyksiä maailman mitassa.

Toisaalta en suostu joidenkin tutkijoiden tapaan näkemään sosiaalipolitiikkaa köyhien maiden kehityksen esteenä. Kun kehityksen edellytyksiä laajennetaan, on välttämättä tehtävä myös hyvinvointipolitiikkaa ja sen osana sosiaalipolitiikkaa. Toimintatapa on oikea, mutta riittämätön eikä kysymys hyvinvointipolitiikan kehyksistä ole ylipäänsä sosiaalipolitiikan ratkaistavissa: se on kansainvälistä politiikkaa ja talouspolitiikkaa.

On olennaista myös todeta, ettei rikkaiden maiden hyvinvointivaltioprojektien sannahtaminen merkinnyt niissäkään hyvinvoinnin romahdusta. 1990-luvun tutkimukselle oli suuri yllätys, miten sitkeiksi hyvinvointipolitiikan instituutiot osoittautuivat. Jos poliittisen demokratian voima jossain näkyy, niin näiden instituutioiden kestävydessä.

Vaikka tämän päivän poliittisissa puheissa haikaillaan paluuta kansallisvaltioiden maailmaan, on vaikea nähdä sitä mahdolliseksi. Eivät ainoastaan sijoittajat ja suuryritykset, vaan myös aivan liian monet tavalliset ihmiset ovat hyötyneet talouden globalisaatiosta. Kansallistalousrajojen palauttaminen johtaisi huikeaan elintason vajoomiseen ainakin rikkaissa maissa.

Aikamme kriisejä ei ole syytä liioitella. Siitä ajasta, jolloin maapallo oli sulaa magmaa, on ihmiskunta päässyt uskomattoman pitkälle. Ihmislaji menestyy ja lisääntyy. Ja vaikka siirtyisimme tarkastelemaan luonnonhistorian sijasta historiaa, silti maailman tila näyttää hyvältä: meitä eivät nyt juuri uhkaa nälkä, ei maailmansota, eivät ydinaseet – globaali kapitalismi on supistanut näitä suuria riskejä.

Yhteiskunnallinen järjestys ei ole sietämätön, sosiaalinen nousu on mahdollista, köyhyyttä on kyetty vähentämään, puheen ja poliittisen toiminnan vapaus lienee suurempi kuin koskaan ennen. Rahan välityksellä toimiva vallankäyttö on usein kovaa, mutta harvoin murhaavaa. Se jättää enemmän tilaa vaihtoehtoille ja neuvotteluille kuin aseiden välityksellä toimiva valta.

Historian valossa utooppinen yhteiskunta-ajattelu on siis realistista! 1700-luvulta on otettu mielellään harppaus, kun ajatellaan inhimillisen elämän ja yhteiskunnallisen toiminnan edellytyksiä.

Tulevaisuutta varten tarvitsemme uuden poliittisen arkkitehtuurin

Politiikan **suurin kysymys** on: millaisia ihmisiä yhteiskunta tuottaa? Jos se tuottaa hyviä ihmisiä, joilla on kyvykkyyksiä, kaikki muu ratkeaa kyllä. Kyvykkyyksiin kuuluvat myös oikeuden taju, toisten näkeminen subjekteina, vastuullisten valintojen tekeminen ja pettymyksien kestäminen

Käytännön politiikalle ihmisten tuottaminen on kuitenkin usein liian suuri kysymys. Se vaatii optimismia ja pitkäjänteisyyttä. Nykypolitiikan päämiehen eli kansainvälisen sijoittajan perspektiivi on ihmiselle aivan liian lyhyt. Ihmisten tuottamisprosessien hitaus ja intressien epäselvyys (kuka hyötyy hyvistä ihmisistä?) lamauttavat tämän suunnattoman tärkeän politiikka-alueen. Minulle tutussa yliopistomaailmassa sama ilmiö näkyy koulutuksen merkityksen aliarviointina ja tutkimuksen sekä varsinkin innovaatiotoiminnan yliarvioimisena.

Politiikan **toiseksi suurin kysymys** on: miten tehdään yhteiskunta, joka pystyy luomaan hyvät edellytykset ihmisten toiminnalle. Oikeudenmukaisuus ja inhimillinen kestävyys ovat sellaisen yhteiskunnan välttämättömiä ominaisuuksia. Siihen kuuluvat myös järkevät rakenteet ylhäältä alas ja alhaalta ylös. Ylhäältä alas rakennetaan vähäkitkaisia, kokonaisedullisia järjestelmiä, jotka eivät sirpaloi intressejä niin kuin Suomi tänään. Alhaalta ylös rakennetaan arvomaailma, poliittiset tehtävät ja kriittinen palaute. Julkisen hallinnan ja palvelujen järjestäminen on yksi järkevien rakenteiden rakentamisen avainalue. Tässä tilaisuudessa haluan korostaa professionaalisen johtamisen ja toimintavapauden ratkaisevaa merkitystä toisarvoisia asioita korostavan managerismin sijasta.

Uusi poliittinen arkkitehtuuri edellyttää **uuden kehyksen**:

Markkinat on mainio mekanismi talouden hallinnassa ja kehittämisessä, mutta politiikan on oltava niitä voimakkaampi. Vapaat markkinat tuottavat romahduksia, mutta markkinatalous ei kestä romahduksia, politiikan on suojattava sitä omalta itseltään. Lisäksi politiikalla on oltava muitakin kuin taloudellisia resursseja, sellaisia jotka syntyvät ihmisten yhteisestä tavoitteenasettelusta.

Uusi poliittinen arkkitehtuuri edellyttää **toisenlaisia tavoitteita**:

Taloudellinen kasvu millä keinoin tahansa ei enää käy; on pyrittävä tietynlaiseen taloudelliseen kasvuun, sellaiseen joka ei uhkaa tulevaisuutta. Taloudellinen kasvu sinänsä on tullut hallitusten tavoitteeksi oikeastaan kahdesta syystä: ihmisille sekä työllisyys että kyky maksaa lainat eli henkilökohtaisen talouden perusedellytykset ovat heille ratkaisevan tärkeitä asioita. Taloudellinen kasvu tekee näiden perusedellytysten saavuttamisen helpommaksi, mutta välttämätöntä se ei ole.

Olisiko aika löytää Galbraith uudestaan? Oliko hänen julkista kulutusta suosineessa logiikassaan jotain väärin? Yksityiseen verrattuna julkinen kulutus merkitsee vähemmän tavaraa ja niukempaa ympäristökuormitusta. Suurempi julkinen sektori madaltaa suhdannekriisejä ja tarjoaa suurempaa hyötyä ihmisille sosiaalisten investointien muodossa.

Uskonkin, että oli lyhytnäköistä ryhtyä 1980-luvulta lähtien hakemaan taloudellista kasvua yksityisen kulutuksen kasvusta. Se ei ainoastaan merkinnyt joutavan tavarantoimintaa, vaan esimerkiksi Suomessa kasvu hukkui asuntojen ja kiinteistöjen nouseviin hintoihin. Ihmiset saivat jokseenkin saman kuin ennen, mutta maksoivat siitä enemmän.

Pitkällä aikavälillä maailma tarvitsee globaaleja poliittisia ja hallinnollisia rakenteita, niihin perustuvaa globaalia sosiaalipolitiikkaa. Tänään se on vielä utopiaa, mutta ei kannata epäillä, ettemmekö ole menossa sitä kohti.